

Тема 4.
Господарство та економічна
думка суспільств
Європейської цивілізації в
період Середньовіччя
(V - XV СТ.)

План лекції

1. Економічний розвиток країн Західної Європи в епоху Середньовіччя (V - XV ст.).
2. Загальні риси та особливості економічної думки епохи Середньовіччя.
3. Господарство Русі-України в княжу добу.

1

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК країн Західної Європи в епоху Середньовіччя (V - XV ст.)

Хронологічні межі епохи
Середньовіччя охоплюють
період з V до середини XVII ст.,
який у європейських народів
був пов'язаний із зародженням,
пануванням та розкладом
феодалізму

Поняття «Середньовіччя» впровадили письменники епохи Відродження (Ренесансу) для позначення періоду, який наступив після падіння Великої Римської імперії (в 476 р., тобто в V ст. н.е.) і передував Відродженню.

Термін “феодалізм” виник напередодні Великої французької революції і означав “сталий порядок” (абсолютна монархія, панування дворянства тощо)

У марксистській літературі феодалізм визначався як соціально-економічна формація, котра існувала в період між рабовласництвом та капіталізмом.

Сучасна історична наука трактує феодалізм як соціально-економічну систему, яка існувала у Західній та Центральній Європі у період середньовіччя, хоча її окремі риси були притаманні й іншим регіонам світу в різні епохи.

Цивілізації епохи
середньовіччя

Західна
(Західнохристиянська,
Східнохристиянська)

Східна (мусульманська,
Індійська, Китайська)

Визначальний чинник розвитку –
вплив релігійних заповідей та
вчень

Становлення феодалізму у Західній Європі

У країнах розвинутого
рабовласництва

Великі рабовласницькі
господарства
**трансформувалися у
маєтки** з
використанням праці
напівзалежних
робітників - колонів

Народи і племена, що
не знали рабства (
франкі, германці,
слов'яни)

Родова община змінюється
сусідською, у якій земля (
окрім колективної) і засоби
виробництва стають
приватною власністю

- Вожді (князь, король) передавали дружинникам у тимчасове володіння і управління землі (бенефіції), заселені селянами-общинниками;
- Частку отриманих земель бенефіціарії роздавали своїм прибічникам на тих же умовах;
- Тимчасово-умовне володіння закріплюється у приватну власність – фіоди;
- Одночасно селяни прикріплюються до землі.

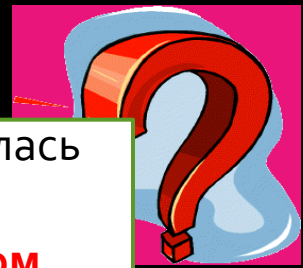
Етапи розвитку господарства епохи Середньовіччя

Раннє Середньовіччя (V – X вв.): сформувались та затвердились відмінні риси феодального господарства (період генезису)

Розвинене Середньовіччя (XI–XV вв.) – період зрілості феодального господарства, розвиток міст, ремесла, товарного виробництва

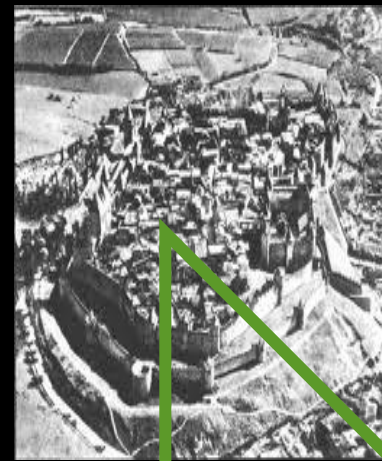
Пізнє Середньовіччя (XVI – перша половина XVII вв.) – зародження ринкового господарства, поява ознак індустріальної цивілізації, період розкладення та гибелі феодалізму (XVI-XVIII вв.)

Риси феодалної економіки

- домінування крупної земельної власності, що знаходилась у руках феодалів;
- сполучення її з дрібним індивідуальним господарством безпосередніх виробників – селян, які часто зберігали в індивідуальній власності головні знаряддя праці, скотину, садибу тощо;
 - своєрідний статус селян, які не були власниками землі, а були її утримувачами на різних умовах навіть до спадкоємства у використанні;
 - різноманітні форми та ступінь неекономічного примусу селян – особиста та поземельна залежність, судове підкорення власті феодала, правова нерівність селян;
 - панування аграрного сектору над торговим та промисловим;
 - панування натурального господарства;
 - низький в цілому рівень техніки та знань, ручна праця, що надавало особливого значення індивідуальним виробничим навичкам,
 - зростання влади та економічної могутності церкви.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що:

економіка цього періоду була аграрно-ремесленою (що об'єднувало її з господарством давніх цивілізацій і давало передумови називати цивілізацію, яка існувала до кінця XV в., аграрно-ремесленою), **а суспільство – традиційним.**

Домінуючою сферою господарського життя було сільське господарство

Період раннього Середньовіччя характеризувався доволі низьким рівнем розвитку виробничих сил, що визначило форми особистої та поземельної залежності селян від феодала.

Соціальна структура

селяни, які перебували у залежності від землевласників

феодала, які були звільнені від податків, але зобов'язані нести військову повинність здійснювали судочинство і підтримували наявний порядок

частка інших верств населення (служителів церкви, торговців та ремісників, слуг тощо) була незначною

Порівняно з Античністю епоха Середньовіччя (особливо раннього, так званих "похмурих часів") характеризувалась **занепадом суспільних інститутів і систем, жорстокими війнами, епідеміями, бідністю, нецтвом, занепадом у сфері науки і освіти.**

Основними формами господарської діяльності епохи Середньовіччя були:

- феодална вотчина (франц. – сеньйорія, англ. – манор);
- ремеслений цех;
- торгова гільдія.

Основною формою відносин феодала и селянина була **феодална рента, яка існувала в трьох видах:**

- ренти, що відпрацьовується (панщини);
- продуктової ренти (натуральний оброк);
- грошової ренти (грошовий оброк).

Особливості феодального розвитку та особливості феодального розвитку країн Західної Європи:

Франції

Класична країна феодалізму, як в економіці так і в державному устрої. Саме тут набула завершеності система васалітету

Англії

Більша централізація управління. Власники англійських маєтків, на відміну від французьких феодалів, були васалами не крупних феодалів, а безпосередньо короля

Німеччини

Спостерігалось більш пізнє становлення феодальної системи, ніж у Франції та Англії. Країна була роздроблена. Певну роль відіграла і колонізація земель на схід від Ельби (що забезпечувало мінімальну залежність від феодалів)

Міста виникали на землях феодалів, знаходилися в їхній владі, сплачували податки, повністю були залежними від феодалів

«КОМУНАЛЬНІ РЕВОЛЮЦІЇ» ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У XII – XIII вв. відбуваються **«комунальні революції»**- міста завойовують незалежність., одержують самоврядування. В Італії виникають міста– республіки з атрибутами держави – армією, законодавством, грошовою одиницею (Венеція, Генуя, Флоренція); у Франції і Нідерландах – міста – комуни (самоврядні общини); в Англиї більшість міст перейшла під юрисдикцію короля.

Наслідки комунальних революцій:

- отримання незалежності від феодалів;
- розвиток ремесла та торгівлі
- швидкий розвиток міст, зростання добробуту;
- розвиток ринкових відносин і нагромадження капіталу

2

Загальні риси та особливості економічної думки епохи Середньовіччя

“Християнське учення – це насамперед і по суті Священне Писання. Воно було основою всієї середньовічної культури”

Жак ле Гофф

Ядром світогляду феодального суспільства, його ідеологією і моральною основою було **християнство**, яке у IV ст. стало державною релігією.

У середні віки монастирі були великими адміністративно-господарськими центрами, виробничими осередками, соціальними притулками, культурними, освітніми центрами, які монополізували просвітництво аж до XIII – XIV ст.

Середньовічна університетська наука отримала назву **схоластики** (від гр. schola – школа) – компіляція традиційних істин, коментарі. Біблія - найвищий критерій істини.

Важливу роль відігравала **патристика** (трактати “отців церкви” Климента, Августина Блаженного Ф. Аквінського та ін.), яка мала нормативний характер.

“Наука в монастирі”

Особливості економічної думки Середньовіччя

натурально-господарську орієнтація
та практицизм

зв'язок з економічною політикою держави,
спрямованою на захист феодального устрою

яскраво виражений богословський характер,
релігійно-етична форма викладу економічних ідей, догматизм

консерватизм, творчість у межах єдиного канону і традицій

Як і в епоху Стародавнього світу економічна думка Середньовіччя ще не виокремилась у самостійну галузь знань

ОСНОВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІДЕЙ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ Є:

- ❑ юридичні кодекси, цехові статuti, міське право, покликані впорядковувати повсякденне господарське життя на основі стійких правових норм;
- ❑ релігійні твори, церковні пам'ятки, присвячені дослідженню етичних проблем та прагненню привести господарську практику у відповідність до божественних канонів;
- ❑ вимоги селянських повстань тощо

Розвиток середньовічного суспільства країн
Західної та Центральної Європи
поділяється на **три періоди**

Раннє
Середньовіччя
(V – X ст.)

Економічна думка відображає: проблеми розкладу общини, становлення феодальних відносин, поєднання в економіці різних укладів (патріархального, рабовласницького, феодального тощо)
(Джерела: «Салічна правда» (V ст.), «Капітулярій про вілли» (початок IX ст.).

Класичне
Середньовіччя
(XI – XV ст.)

Економічна думка відображає: проблеми розквіту феодалізму, економічного та політичного піднесення міст, розвитку товарного виробництва, еволюції феодального помістя, урізноманітнення феодальних повинностей (Джерела: твори **Фоми Аквінського**)

Пізнє
Середньовіччя
(XVI – XVII ст.)

Економічна думка відображає: початок розкладу феодалізму та зародження капіталізму, виникнення мануфактур, широкий розвиток товарно-грошових відносин, процес первісного нагромадження капіталу, формування внутрішнього та зовнішнього ринків
(Джерела: Меркантилізм; соціалістичні утопії Т.Мора, Т.Кампанелли)

Економічні погляди середньовіччя у Західній Європі

Історичні умови:

- 1) розвиток крупної феодалної земельної власності і виникнення особливих форм поєднання її об'єктів з безпосередніми виробниками;
- 2) зміна ідеології та суспільної свідомості під впливом християнства;
- 3) розвиток міст, ремесла, торгівлі;
- 4) виникнення централізованих держав.

Юридичні пам'ятки Західної Європи доби раннього середньовіччя

«Салічна правда» (V ст.)

«Капітулярій про вілли»
(початок IX ст.).

запис **давнього звичаєвого права** племені салічних франків про економічний лад франків у період розкладу родових відносин і майнового розшарування через виникнення і розвиток індивідуально-родинної власності.

організація й управління вотчиною за умов переважно натурально-господарських відносин використанням праці закріпчених селян

відображено: процеси розпаду общинного землеволодіння, закріпачення селянства, організації ранньофеодальної вотчини; господарські можливості натуральної форми господарства; різні права приватної власності.

Економічна думка середньовіччя
розвивалася під величезним впливом християнської церкви

Канонізм («канон» – закон)

Ранній етап

Пізній етап

Августин Блаженний (354—

430 р.р.).

Головні ідеї викладено в працях “Про град божий” та “Сповідь”: догматичні принципи релігійно-етичного підходу до економічних проблем

Економічні погляди:

- фізична та розумова праці рівноцінні, вид праці не повинен впливати на становище людини у суспільстві ;
- велика торгівля та лихварство є грішними явищами;
- “справедлива ціна” є ціна товару, яка відповідає витратам на його виробництво;
- багатство є сукупністю матеріальних благ у натуральній формі

Фома Аквінський (Аквінат) (1225/26—1274

р.р.). Продовжувач і опонент

Августина

Його основними творами є «Сума проти язичників» та «Сума теології»

Наслідки феодального господарювання:

розвиток ремесла в межах феодального помістя, в об'єднаннях ремісників – "цехах";

розвиток товарно-грошових відносин; виникнення перших банків

розпад общини й швидке зростання великих земельних володінь

посилення державно-централізованих форм експлуатації селян, загальнодержавних і місцевих податків, втручання держави у селянсько-сеньйоральні відносини

переростання міст у центри ремісництва й торгівлі

3

Господарство Русі-України в княжу добу.

Фрагмент «Повісті времєнъ лѣтъ» (14) Рязаньського списку XV ст.)

Ключові періоди в історії Київської Русі

Період становлення та еволюції державних структур
(кінець VII- X ст.)

Період найбільшого піднесення і розвитку Київської
Русі (кінець X – XI ст.)

Період політичної роздробленості Київської
Русі (кінець XI - середина XIII ст.)

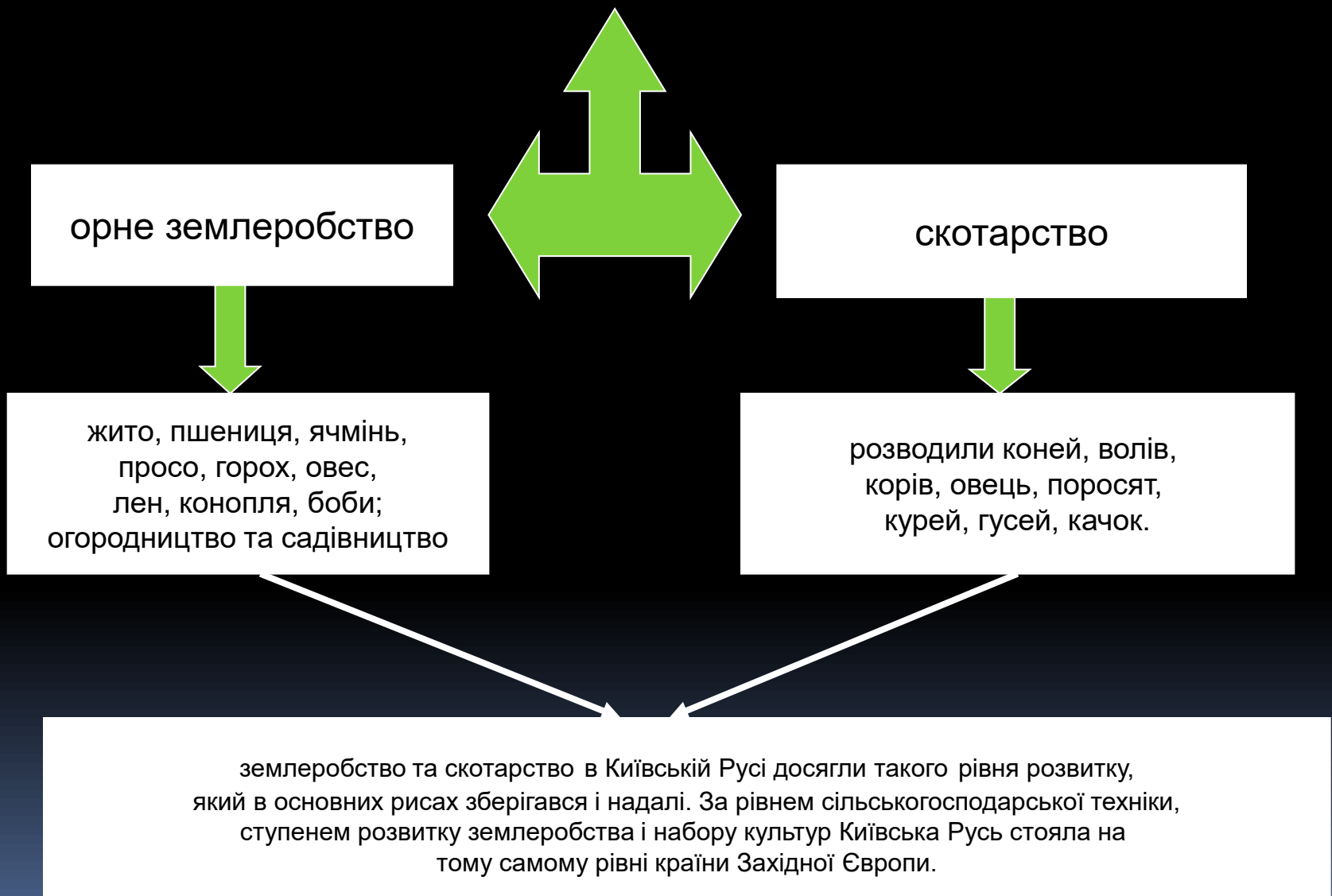

ОБЩЕСТВЕННАЯ МЫСЛЬ
СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ
В ЭПОХУ РАННЕГО
СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

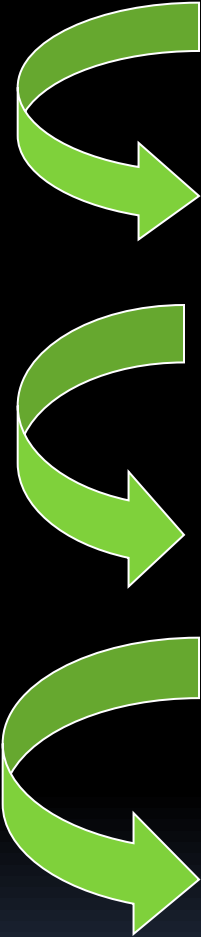
Економіка Київської Русі – як ранньофеодальної держави

Розвиток сільського господарства

Розвиток ремесла

Розвиток ремесла 64 спеціальностей:
обробка заліза, кольорових металів,
дерева, каменю, шкіри й хутра, виготовлення
кераміки, ювелірних виробів тощо

ремісниче виробництво на селі (сільське),
що в основному задовольняло потреби
землеробів (серпи, заступи, сокири, лемеші та ін.),

виробництво будівельних і оздоблювальних матеріалів —
цегли, черепиці, плитки, які широко використовувалися
в будівництві церков, будинків та інших споруд

Ремесло зосереджувалося у містах, яких у київській Русі було
більше 200

Розвиток торгівлі

На Русі купці об'єднувалися в корпорації,
що зосереджувалися на торгівлі
певними товарами з тими чи іншими країнами

Розвиток зовнішньої торгівлі: торговельні зв'язки з
Персією, Візантією, країнами Західної Європи та Поволжя

Виникнення
грошової системи

Грошова одиниця –
київська гривня (срібний злиток шестигранної
форми вагою близько 160 г)
і новгородська (паличка-брусок
вагою близько 200 г).

іноземні золоті та срібні монети —
арабські,
Візантійські, західноєвропейські

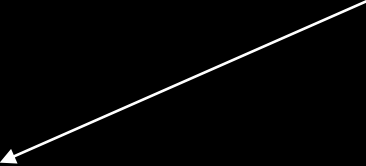
Економічна думка в Україні раннього періоду Середньовіччя

"Руська правда" відобразила реалії Київської Русі 11-12 ст.:

- 1) господарство базувалося на землеробстві та тваринництві;
- 2) високий рівень розвитку сільськогосподарської культури порівняно з сусідніми країнами;
- 3) феодальне землеволодіння.

Зведення законів давньоруського права
XI –XII ст.

"Правда Ярослава"
(30-ті р.р. 11 ст.)

"Правда Ярославичів"
(1072 р.)

Система оподаткування

збір податі на користь держави, “полюддя”;
є виразом права князя на землю

податкова реформа (X ст.) кн. Ольги зі встановленням
норми податків (“уроки”), часу та місця їх збору
 (“погости”)

розвиток крупного землевласництва
та укріплення держави

подать, що утримувалась на користь князя

феодальна рента,
що виплачувалась феодалу

Роздрібненість послабила Київську державу.
Не зважаючи на розквіту економіки та культури на місцях, в окремих князівствах, захистити себе від зовнішнього ворога руські князівства не змогли.

Наприкінці 30-40-х рр. XIII ст. вони пережили монголо-татарське лихоліття. Князівства Північно-Східної Русі попали на тривалий час у залежність від Монгольської держави й лише з утворенням наприкінці XV ст. на цих землях Російської централізованої держави була подолана феодална роздрібненість. На той час українські та білоруські землі підпали під владу польських, литовських, угорських держав – процес державного відродження на цих землях проходив у інших історичних умовах і був набагато тривалішим у часі.

Літературними джерелами, що з них можна дізнатися про тогочасні економічні погляди, є літописи, угоди, грамоти князів, кодекси й записи норм світського та церковного права тощо. Найвідомішими з цих пам'яток є «Руська правда» (зведення законів давньоруського права XI—XII ст.), «Повість временних літ», «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

У них певною мірою відображено всі основні процеси економічного та суспільного життя Староруської держави, зокрема соціальну структуру й відносини власності, суспільний поділ праці, товарно-грошові відносини, джерела доходів Київської держави тощо. Тому головну увагу під час вивчення економічної думки України доби середньовіччя необхідно приділити передовсім саме цим писемним джерелам.